

REVOLTA ANTITOTALITARĂ DIN 1989 DIN ROMÂNIA: ROLUL TIMIȘOAREI

de Victor NEUMANN

1. Începutul schimbărilor politice din România

Scînteia de la care a pornit marea demonstrație din decembrie 1989 de la Timișoara are legătură cu fizionomia multiculturală și multiconfesională a orașului. Exista o idee politică ce fusese conturată cu ocazia distrugerii satelor din Transilvania, idee ce s-a făcut repede cunoscută în mediile internaționale. Aceeași idee avea să joace un rol major în declanșarea demonstrațiilor anticomuniste de la Timișoara. Protestul pastorului László Tőkés față de măsurile de distrugere a satelor transilvane a fost pozitiv receptat de enoriașii Bisericii Reformate, de mediile politice internaționale, de presa din Ungaria și Germania¹, dar și de populația locală². Dizidența pastorului începuse în anii 1981-1982 la publicația clandestină *Ellentpontok* (Contrapuncte) și a continuat prin slujbele religioase din diversele parohii în care a fost mutat în chip forțat. La sfîrșitul anilor 1980, Tőkés era capelan al Bisericii reformate din Timișoara, unde a fost adoptat de cercurile de credincioși și de către intelectualitatea maghiară din oraș și din regiune³. Arestat la domiciliu între 1 și 15 decembrie 1989, László Tőkés urma să fie evacuat din Timișoara de către aparatul de represiune al regimului national-comunist. Opoziția enoriașilor, urmată de solidaritatea timișorenilor din ziua de 16 decembrie 1989 față de încercarea de evacuare a pastorului a fost momentul cheie care a declanșat marea revoltă împotriva regimului Nicolae Ceaușescu. Protestul grupului confesional reformat a fost receptat și asumat de un segment important al populației orașului care înțelesese că suferința grupului minoritar era una și aceeași cu a majorității. Între lozincile scandate în 16 decembrie la Timișoara erau și acelea care marcaseă ideologia revoltei: „Jos Ceaușescu”, „Jos tiranul”.

Din descrierile revoltei de la Timișoara rezultă că, în momentul în care s-a pus problema evacuării acestuia din propria locuință, cetățenii orașului s-au solidarizat necondiționat cu László Tőkés. Luptător pentru drepturile minorității maghiare din România, pastoral Tőkés a fost impresionat de atașamentul

1 Dennis Deletant, *România sub regimul comunist* (Romania under communist rule), Fundația Academia Civică, București, 1997.

2 Miodrag Milin, *Timișoara 15-21 decembrie 1989*, Editura autorului, Timișoara, 1990, 11-35. Cf. și Idem, „Azi în Timișoara, mâine-n toată țara (Cîmpeie din revoluția trăită)”, în volumul *Timișoara. 16-22 decembrie 1989* (culegere de texte despre evenimentele de la Timișoara din decembrie 1989), Editura Facla, Timișoara, 1990, p. 45-78.

3 Mandics György, „La vest de Doja”, în volumul *Timișoara. 16-22 decembrie 1989...*, p. 79-84. Cu privire la impresionanta solidaritate a cetățenilor Timișoarei, vezi și mărturia lui Tőkés în Titus Suci, *Reportaj cu sufletul la gură*, Editura Facla, Timișoara, 1990, p. 10-17.

timișorenilor față de cauza sa. Inițial reprezentată de un grup de vorbitori de limbă maghiară, demonstrația de solidaritate din fața casei pastorului a atras câteva mii de cetățeni ai orașului. Planurile Securității lui Nicolae Ceaușescu de a provoca un conflict româno-maghiar au fost dejucate de demonstrații care purtau însemnele unei *societas civilis*, animată de idealul eliberării de sub regimul comunist opresor și nu de susținerea unei prăfuite neînțelegeri istorice.

În 17 decembrie 1989, Radio Budapesta anunța că Miliția a risipit demonstrația organizată în apărarea lui László Tókéș, dar că „ea s-a transformat într-un protest anticeaușist”⁴. Cunoscutul ziar german *Die Welt*, în ediția sa din 18 decembrie 1989, își informa cititorii asupra faptului că la Timișoara aproximativ 4.000 de demonstrați s-au adunat la biserica reformată-calvină spre a opri evacuarea pastorului László Tókéș. În aceeași zi, *Die Welt* a anunțat că au avut loc ciocniri violente între populație și Miliție și că, demonstrațiile ce inițial au avut „un caracter etnic maghiar”, „s-au transformat ulterior în demonstrații anti-ceaușiste” la care s-a alăturat întreaga populație a orașului⁵. Tot în 18 decembrie, SUA a condamnat represiunea brutală de la Timișoara, intenționând să consulte NATO și Comunitatea Europeană în scopul adoptării unei atitudini comune față de violențele autorităților îndreptate împotriva populației pașnice a Timișoarei⁶.

La Bruxelles, miniștrii de externe ai Comunității Europene condamnau ferm represiunea demonstrațiilor antitotalitare de la Timișoara. Presa europeană și americană a scris pe larg despre aceste revolte, semnalând atitudinea intransigentă a pastorului László Tókéș în apărarea drepturilor maghiarilor din România și maltratările la care acesta a fost supus de instituțiile represive ale regimului național-comunist. Mediile occidentale au evidențiat cooperarea româno-maghiară în momentul amplificării demonstrațiilor, subliniind că scînteia revoltelor anticomuniste a pornit de la pastorul László Tókéș. Diplomații occidentali, cu deosebire aceia britanici și americani, erau foarte preocupați de situația minorităților. Așa se explică interesul pentru situația lui Tókéș și vizita lor la Timișoara⁷. Ei cunoșteau foarte bine că regimul lui Nicolae Ceaușescu miza pe o politică naționalistă și că aceasta rămăsese ultima modalitate de a-și justifica rămînerea la putere. În fapt, revolta timișoreană nu avusese un caracter etnic. În 19 decembrie, *Frankfurter Allgemeine Zeitung* atrăgea atenția asupra faptului că dictatura lui Nicolae Ceaușescu îi nemulțumește pe toți românii nu doar pe reprezentanții minorităților⁸. Meritele de atunci

4 *Vezi Timișoara în Arhivele Europei Libere. 17-20 decembrie 1989*, Coordonator Miodrag Milin, Fundația Academia Civică, București, 1999, p. 55-56. Telegrama Agenției Reuter trimisă din Budapesta.

5 *Human Chain Protecting Clergyman Turns into Mass Protest*”, în Miodrag Milin (coordonator), *Timișoara în Arhivele...*, p. 60-61.

6 *Ibidem*, p. 151-152, Intro (Știri din România), p. 154-155, „White House Condemns Romanian Use of Force”.

7 *Ibidem*, p. 151-152.

8 „Flamen in Temeschburg”, în *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 19 decembrie 1989. Vezi și articolul lui George Paul Hefty, „Unruhe in

ale lui László Tókéș au fost: 1. a atras credincioșii de partea ideii de libertate a conștiinței; 2. a arătat deschis motivul nemulțumirii minorității maghiare; 3. în scrisorile adresate mediilor politice și presei internaționale a formulat în termeni credibili revendicările enoriașilor săi și ale minorității din care făcea parte; 4. a atras atenția asupra Timișoarei ca oraș în care populația este hotărâtă să răstoarne regimul dictatorial și să renunțe definitiv la ideologia comunistă. Provocarea și întreținerea de către serviciile secrete a relațiilor încordate cu vecinii, îndeosebi cu Ungaria, a blocat ideea coagulării din timp a unui organism politic de opoziție. Agențiile de presă anunțau în acele zile că frontiera dintre România și Ungaria a fost închisă, la fel și frontierele cu Iugoslavia și URSS. Ceea ce demonstra că revolta de la Timișoara a fost una spontană și de necontrolat de către autorități. Invocarea prezenței străine, în special a maghiarilor din Ungaria veniți la Timișoara spre a provoca spiritele a făcut parte din diversionismul serviciilor secrete. Cetățenii acestui oraș n-au răspuns provocărilor, arătând înțelegere față de protestul lui László Tókéș, precum și necesitatea transformării lui într-un argument al revoltei antitotalitare. Veghea din 15 decembrie 1989 din fața locuinței pastorului a devenit în zilele de 17-20 decembrie impresionanta demonstrație anticeaușistă și anticomunistă.

Încercarea de compromitere a coabitării pașnice a majorității românești cu minoritățile germană, maghiară, sîrbă și evreiască din Timișoara a fost una perfidă. Fragmentar conservată, societatea civilă a acestui vechi centru urban construită pe modelul cultural central-european nu a răspuns provocărilor naționaliste ale regimului.

2. Intelectualii și masele în revolta din 1989

Spre deosebire de orașe precum Praga, Budapesta și Varșovia, Timișoara nu dezvoltase un proiect politic necesar răsturnării regimului dictatorial comunist. Aidoma altor orașe românești, Timișoara era absentă de la marile dezbateri de idei și de la atitudinile antitotalitare manifestate în câteva din țările Europei comuniste. Nu existau cercuri literare disidente și nici presă de samizdat. Absentau personalitățile capabile să coaguleze în jurul lor societatea civilă, s-o informeze și s-o orienteze politic. Chiar dacă preocupările unor intelectuali erau ceva mai îndrăznețe decît în alte orașe românești, instituțiile culturale și universitare din Timișoara și din Banat n-au generat o critică politică și nici un program urmărind schimbarea. Universitățile erau supravegheate de aparatul de partid și de cel represiv, iar cadrele didactice erau adesea selectate în funcție de loialitatea probată față de partidul comunist.

einem drangsalierten Land – Das Ceausescu-Regime hat den Rumänen viele Opfer auferlegt”, în *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 19 decembrie 1989.

Profesorii de științe umaniste, aceia care ar fi putut contribui la o schimbare de atitudine printre studenți, trăiau departe de realitățile sociale ale României și de orientările cultural-politice europene. Cu câteva excepții notabile, ei reprezentau o verigă în plus a secției de propagandă ideologică a partidului comunist. Segmentul profesurii cu pregătire în domeniile filozofie, istorie și sociologie era folosit în catedrele de socialism științific ce funcționau în cadrul Politehnicii din Timișoara. Înființată după al doilea război, Universitatea din Timișoara nu avea atunci facultăți de sociologie, filozofie și psihologie, politologie. O modestă facultate de istorie-geografie fusese suprimată la începutul anilor 1980. Dacă în domeniul profesiunilor tehnice, al medicinei, filologiei și artelor existau personalități cu înclinații și cu rezultate demne de apreciat, gândirea politică a mării lor majorități era străină de ideea schimbărilor politice. Relativ insensibili față de suferințele semenilor, formatorii aveau câteva privilegii din partea regimului: salarii decente, case sau apartamente spațioase primite gratuit, burse, vacanțe în străinătate, asistență medicală de calitate și pensii bune. Noua clasă intelectuală a Timișoarei postbelice împrumutase ceva din modelul comportamental al conașionalilor trăind în regiuni mai sărace ale României. Cooperarea intelectualilor cu muncitorii, așa cum s-a întâmplat în revoluția din Ungaria din 1956 ori în cazul luptelor sindicale din Polonia din anii 1980, nu funcționa în România. În întreaga țară lucrurile erau asemănătoare din punctul de vedere al evoluției elitelor culturale. Unul dintre scriitorii români contemporani motiva astfel amintita ignoranță a intelectualității:

„Multe dintre dificultățile tranziției autohtone rezultă – în absența unui frate mai bogat din vest – din incapacitatea intelectualității noastre de a anticipa și pregăti schimbarea încă din timpul dictaturii. Un anumit exces al acomodării, o formă de înțelepciune vag senilă, precum și retorica auto-justificativă a «rezistenței prin cultură» ne-au făcut să întâmpinăm schimbările din 1989 cu mâinile goale. Am trăit sub o presiune decizională derizorie și nu ne rămîne, acum, decît să tragem consecințele”⁹.

E un punct de vedere credibil. Este însă de dorit să înțelegem că indiferent câți frați ar fi avut România în Vest, rezolvarea problemelor ei trebuia să se bazeze pe dezbaterile și orientările intelectuale din interior. Ivan Evseev, unul dintre cunoscuții profesori ai Universității din Timișoara, recunoaște că a fost șocat de schimbarea petrecută în decembrie 1989. I-a fost foarte greu să creadă și să refacă traseul celor întâmplate. Fusese martor la teribila bătălie a mulțimii cu tancurile și tunurile de apă, la deschisa confruntare cu forțele de represiune ce a avut loc într-una din piețele centrale ale Timișoarei.

⁹ Andrei Pleșu, Prefață la Wolf Lepenies, *Ascensiunea și declinul intelectualilor în Europa* (titlul original: *Ascesa e declino degli intellettuali in Europa*, Gius. Laterza&Figli, Roma/Bari, 1992), Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2005, p. 10.

Rememorarea sa este emblematică pentru categoria socială din care făcea parte.

„Începînd din seara zilei de 16 decembrie și pînă la 22 decembrie poate pentru prima și ultima oară în viață, mi-a fost dat să trăiesc experiența unui alt timp și a unei alte realități, diferite de spațiul profan, obișnuit, apt pentru o modelare rațională”¹⁰.

Profesorul încerca să-și explice ruptura ce a avut loc în propria sa percepție asupra lumii prin „falia adîncă între timpul trăit înainte și după evenimente”. El nu sesizase însă absența coparticipării intelectuale în derularea evenimentelor. Atunci, în 1989, rolul elitelor culturale a fost minor¹¹. Revoltele s-au datorat societății timișorene, întîi de toate muncitorimii timișorene (din rîndul căreia s-a înregistrat majoritatea victimelor), una ce a moștenit sau și-a însușit vechiul model cultural. Topit la nivelul înțelegerii acesteia și întreținut prin acțiunile civice ale grupusculelor de avangardă (ce merită evidențiate pentru curajul lor), acest model a orientat mulțimea în decembrie 1989.

Chiar dacă presiunea psihică era puternică și se făcuse vizibilă prin supravegherea tuturor grupurilor sociale, absența lucidității, comoditatea și o anume lașitate puseseră stăpînire pe o parte însemnată a scriitorilor, artiștilor, ziariștilor, preoților și profesorilor din toate mediile. Adică, pe categoriile de intelectuali care ar fi putut pregăti revoltele anticomuniste și tranziția pașnică a României de la totalitarism la democrație. Ideea de sacrificiu nu caracteriza gîndirea și acțiunile elitelor locale și naționale. Contestările voalate ale regimului din anii 1960-1980 de la Timișoara precum acțiunile grupului coordonat de profesorul Eduard Pamfil, acelea reprezentate de scriitorii marxști de limbă germană din *Aktionsgruppe Banat*, mișcarea muzicală *Phoenix*, revista *Forum Studentesc* ori gesturile solitare ale poetului Petru Ilieșu, nu au transformat orașul într-un pol al dizidenței anticomuniste¹². Reprezentanții intelectualității nu au reușit să propună o alternativă politică. Ecou al revoluției din Ungaria, manifestațiile studenților timișoreni din 1956 împotriva regimului comunist al lui Gheorghe Gheorghiu-Dej nu s-au repetat în anii următori.

10 Ivan Evseev, „Revoluția din Timișoara ca depășire a sinelui”, în volumul *Timișoara. 16-22 decembrie 1989...*, p. 26-44. Pentru citat, p. 27.

11 Aceasta este una dintre posibilele explicații ale faptului că rolul de diriguitori și de administratori ai statului post-ceaușist a revenit eșalonului secund al clasei politice comuniste. În tranziția confuză de la București ce a urmat revoltei spontane de la Timișoara, comuniștii reformiști păreau să fie singurii capabili să guverneze țara. Pentru contextul politic al timpului și pentru interpretarea dată revoltelor din 1989, vezi Silviu Brucan, *De la capitalism la socialism și retur. O biografie între două revoluții*, Editura Nemira, București, 1998. Fost redactor șef al principalului cotidian comunist, *Scînteia*, fost ambasador al României socialiste în SUA, Silviu Brucan a fost implicat în schimbarea regimului lui Nicolae Ceaușescu și în preluarea puterii politice de către grupul comunist-reformist. După 1990 a fost unul dintre cei mai importanți analiști ai scenei politice din România, avînd săptămînal o emisiune pe canalul de televiziune ProTV din București.

12 Victor Neumann, „Die bürgerliche Kultur in Siebenbürgen und im Banat: Die Rolle Temeswars in den politischen Umgestaltungsprozessen vom Dezember 1989”, în *Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik*, nr. 1, 1999, p. 38-51.

Paralizarea instituțiilor formatoare pe o durată de mai multe decenii și-a spus cuvântul. Indiferent cât de multe dovezi ale culturii civice ar fi fost în Timișoara în perioada comunistă, rămîne de domeniul evidenței că în momentul revoltei din decembrie 1989, opoziția democratică nu era organizată. Nu exista ceva asemănător *Cartei 77* din Cehoslovacia, sindicatului *Solidarność* din Polonia ori cercurilor intelectuale disidente din Ungaria. Așa se face că în locul unei acțiuni politice gîndite cu mult înainte evenimentelor, în decembrie 1989 a avut loc o revoltă spontană a locuitorilor Timișoarei împotriva regimului totalitar. Ea nu beneficiase de lideri recunoscuți și pregătiți să coordoneze schimbările politice ale momentului. Fără un program și un ideal politic definit, marea masă a timișorenilor în înfruntat regimul totalitar al lui Nicolae Ceaușescu. Imensul protest din decembrie 1989 de la Timișoara a transformat orașul în principalul simbol al schimbărilor din România. În câteva orașe din regiune, între care Lugoj și Arad, cetățenii s-au solidarizat cu mișcarea protestatară de la Timișoara.

Este important de reținut că Timișoara a fost cel dintîi oraș din România în care societatea civilă a conștientizat necesitatea amintitei schimbări. Pe parcursul demonstrațiilor, s-au afirmat cîțiva lideri de tranziție. Pentru mai multe zile, ei au fost creatorii și animatorii evenimentelor: se așezaseră în fruntea coloanelor de demonstrați, gîndiseră strategii, se opuseseră armelor de foc și dăduseră conținut discursurilor politice din balconul Operei. Tot ei au fost aceia care au încercat deschiderea negocierilor cu partea adversă: exemplul întîlnirii din sediul Consiliului Județean al Partidului Comunist dintre reprezentanții revoluționarilor în frunte cu Ioan Savu și șeful guvernului, Constantin Dăscălescu. În legătură cu acel moment există o remarcă memorabilă a unuia dintre actorii principali. Ea îi aparține revoluționarului Ioan Savu și este simptomatică pentru evenimentele ce s-au desfășurat la Timișoara și, apoi, la București și în alte centre urbane din România:

„Abia acolo, în fața lor (a lui Dăscălescu și a însoțitorilor săi, n.n.), mi-am dat seama că nu eram pregătiți să purtăm o discuție cu ei. Ne constituisem în comitetul acela, ori cum vrei să-i spui..., întîmplător, intraserăm de fapt cei ce ne nimeriserăm în față, și-acum ne trezeam că n-aveam idei, că nu știam ce puteam, ce trebuia, ce se impunea să cerem pentru a ne ridica într-adevăr la statutul de reprezentanți ai mulțimii de afară”¹³.

În realitate, nu funcționa o distribuție a rolurilor, lipsea o verigă esențială în construirea evenimentelor. Este vorba de aceea reprezentată de intelectualitate. Confuziile ce au urmat și lunga tranziție spre democrație a României își găsesc explicația și în această impardonabilă absență. În acel

¹³ Titus Suci, *Reportaj cu sufletul la gură*, Editura Facla, Timișoara, 1990, p. 216. Pentru contextul politic vezi și Silviu Brucan, *De la capitalism la socialism...*

moment de cumpănă, decisivă a fost doar forța mulțimii, însoțită pretutindeni de ideea de solidaritate umană, de spiritul de sacrificiu și de crezul fiecărui cetățean în eliberarea de dictatura comunistă. Mulțimile au fost acelea care au proclamat Timișoara cel dintâi oraș liber al României. Prin revolta lor spontană și prin victoria lor, ele confirmă una dintre importantele interpretări ale istoricului Fernand Braudel și potrivit căreia, uneori, masele sînt în stare să scrie istoria. Marea revoltă anticomunistă din decembrie 1989 de la Timișoara a fost evenimentul maselor. Orașul nu și-a pierdut nici cultura civică și nici cultura mișcării muncitorești autentice. Adică, așa cum se profilase la începutul secolului al XX-lea, Timișoara nu a încurajat nicicînd o diferență vizibilă între cetățean și muncitor. Probabil, tocmai de aceea, segmentul social al muncitorimii pe care regimul comunist l-a socotit fidel lui și în numele căruia pretinsese și impusese propria dictatură, a devenit cel mai nemulțumit și cel mai bine reprezentat în cursul demonstrațiilor stradale anticeaușiste și anticomuniste din 1989.

3. Banatul Timișoarei în era tranziției

În pofida contribuției majore aduse în schimbarea regimului politic, orașului și regiunii nu i-au fost recunoscute meritele de către noii guvernanți. Persoanele care au deschis focul asupra populației Timișoarei în decembrie 1989, făcînd numeroase victime, au rămas în mare parte necunoscute și nepedepsite. Prezentată sumar și dezbătută public o dată pe an cu ocazia comemorărilor din decembrie, revolta de la Timișoara s-a întipărit îndeosebi în memoria aceluia care au înfăptuit-o. Rememorarea istoriei recente a orașului, a regiunii și a României este marcată de partizanatele în jurul celor două revolte: aceea de la Timișoara și aceea de la București. Chiar evoluțiile nesincrone ale revoltelor au creat perspective diferite asupra lor și asupra rezultatelor lor. Modul speculativ sau provocator în care au fost abordate evenimentele în mass media, precum și în unele dintre cărțile scrise despre evenimentele din 1989 (peste 600 de titluri în 27 de ani), nu au contribuit la depășirea crizei de conștiință vizibilă la scara întregii populații.

Corupția sistemului politico-administrativ central este acut resimțită de o majoritate a locuitorilor Timișoarei. Nervozitatea se datorează centralismului și dificultăților ce confruntă administrația orașului. Frustrările populației, dar și ale primarilor și ale altor lideri regionali s-au lovit de interese contrare ale oamenilor politici trimiși de la București. Instituțiile de stat care au supraviețuit vechiului regim au opus rezistență în fața adevăratelor reforme. Chiar perspectiva asupra problemelor sociale arată că cele două modele culturale, ale capitalei și ale marilor orașe regionale din România, nu a încurajat o perspectivă convergentă. Polarizarea pe criterii materiale în cadrul societății românești, situație în care Bucureștiul

s-a făcut foarte vizibil, face din ce în ce mai dificilă comunicarea interpersonală și dintre grupurile de cetățeni. Volumele care oferă o informație mai obiectivă și mai limpede cu privire la evenimentele de la Timișoara din decembrie 1989 sînt acelea ce conțin documente¹⁴. De obicei, mărturii, adică, documente de istorie orală. Ele nu au însă posibilitatea să explice ansamblul politic al momentului. Din această pricină, faptele desfășurate în paralel la Timișoara și București, intrarea mai tîrzie în scenă a Bucureștiului (în 21 decembrie 1989, comparativ cu Timișoara unde revolta izbucnise în 15 decembrie 1989) și felul în care s-a făcut schimbarea lui Ceaușescu au creat divergențe în mintea românilor. Actorii principali de la Timișoara nu seamănă cu actorii principali de la București. Aspirațiile timișorenilor conțineau idei revoluționare menite să conducă la totala înlocuire a administrației comuniste. Acest lucru nu s-a petrecut și nici nu se putea petrece în întreaga Românie, în condițiile în care populația nu fusese pregătită. Majoritatea acelor ce s-au revoltat la Timișoara au refuzat să vadă acest aspect, în vreme ce clasa politică a statului român nou instalată nu a dat explicațiile așteptate. Parțial, așa se explică absența coeziunii sociale, suspiciunile, invectivele, excesul de zel în revendicarea meritelor revoluționare sau atacul la persoană prin mijlocirea presei și în absența dovezilor juridice.

O anume radicalitate și nenumărate divergențe de păreri s-au făcut simțite și în context local și regional. Ele au condus la orientări politice contradictorii. După mai bine de două decenii și jumătate de la revoltele din 1989, liderii politici nu se înțeleg în probleme esențiale privind strategiile economice, politicile sociale și de mediu, refacerea infrastructurii și restaurarea patrimoniului arhitectural-istoric. Noua clasă politică locală nu a fost în măsură să se impună în ochii electoratului și nici la nivel național. În schimb, a acceptat adesea oameni politici din București care să-i reprezinte interesele. Aceștia au avut contacte sporadice cu orașul și regiunea, au fost/sunt necunoscători ai realităților sociale, culturale și economice locale și au ignorat problemele Timișoarei și ale Banatului.

Aidoma altor orașe și regiuni ale României, Timișoara și Banatul traversează momente de dificultate în adaptarea la economia de piață și la politica pluralist-democratică. Ar fi fost firesc ca după două decenii și jumătate de la evenimentele invocate mai sus, orașul să fi dobîndit o mai mare pondere în viața economică, administrativă și culturală a țării. Să fi cîștigat un loc egal cu al capitalei și să se fi afirmat mai serios în context internațional. De ce nu s-a întîmplat acest lucru? În primul rînd pentru că nu s-a renunțat la centralismul administrativ și la mutarea accentului pe formarea resurselor umane și

14 Cf. *Timișoara. 16-22 decembrie 1989...*; Mariana Conovici, *E un început în tot sfîrșitul...* Culegere selectivă din programele radiodifuzate în zilele de 17-25 decembrie 1989, Societatea Română de Radiodifuziune, Secția de istorie orală, București, 1998. Miodrag Milin (coordonator), *Timișoara în Arhivele Europei...*; *Procesul de la Timișoara*. Ediție Miodrag Milin, Vol. I-III, Muzeul Memorialul Revoluției, Timișoara, 2004-2005.

economice locale și regionale; pentru că s-a neglijat, cu bună știință sau din ignoranță, rolul pe care l-ar fi putut juca Timișoara și Banatul situate în vestul României în dezvoltarea relațiilor internaționale. Refuzul în luarea deciziilor politice privind reforma structurală, lipsa de atenție față de cel mai bun segment mediu ce a existat în România au contribuit la multiplicarea nemulțumirilor populației acestui oraș față de liderii naționali. Ceea ce nu s-a înțeles de către guvernele de la București a fost că modernizarea unui stat pornește întotdeauna de la marginea sa mai avansată, adică, dinspre Vest. Deschiderea spre Europa a țării ar fi putut să o asigure Timișoara și orașele imediat învecinate, regiunea Banat. Funcționarea euroregiunilor presupunea punerea în aplicare a modelului economiei transfrontaliere, respectiv asigurarea legislației necesare dezvoltării mai rapide și mai eficiente a firmelor de comerț și servicii. Toate acestea au fost ignorate. Reluarea politicii pe care o duceau partidele acum un secol în Vechiul Regat sau a aceleia promovate de formațiunile politice interbelice potrivit cărora controlul se exercită prin trimiși de la București s-a dovedit a fi contraproductivă. Revolta perpetuă a timișorenilor și bănățenilor este motivată de faptul că a fost întârziată reforma clasei politice și a structurilor administrative centrale, a orientării proeuropene și a descentralizării regionale. Exprimată în multe forme, nemulțumirea a fost orientată împotriva foștilor comuniști și a instituțiilor patronate de aceștia. Unul dintre documentele fundamentale ale societății civile s-a intitulat *Proclamația de la Timișoara*. Gîndită și prezentată public în martie 1990, *Proclamația* a fost cel dintâi act de legitimare a opoziției românești postcomuniste¹⁵.

Timișoara de astăzi este în căutarea unei noi identități sociale și culturale. O mare parte a vechilor familii care au conferit o identitate inconfundabilă Timișoarei au emigrat. E vorba de segmentul inginerilor, muncitorilor constructori, mecanicilor, micilor meseriași, dar și al unei părți a elitelor intelectuale. Indiferent de categoria socială, a plecat cea mai mare parte a vorbitorilor de limbă germană. Emigrarea comunității germane și a vorbitorilor români de germană, la care se adaugă disoluția comunității evreiești și mutarea unui segment important al elitei culturale și artistice de limbă maghiară la Budapesta, a provocat o bruscă schimbare de model cultural, respectiv comportamental. Locuitorii de pînă la 1989 au reprezentat în marea lor majoritate categoria prin excelență de origine urbană sau care s-a lăsat asimilată urbei, una educată, tolerantă, cunoscătoare și păstrătoare a tradițiilor multiculturale ale Timișoarei și ale Banatului. Motivele emigrării în masă nu au fost doar economice, ci și politice. În pofida unor înnoiri notabile, legile au venit târziu în întâmpinarea inițiativei particulare și în scopul

15 Victor Neumann, *Ideologie și fantasmagorie. Perspective comparative asupra istoriei gîndirii politice în Europa est-centrală*, Editura Polirom, Iași, 2001, cf. capitolului „Schimbările politice din România anului 1989. Aspirații contradictorii pe fondul interferenței valorilor central, sud-est și est europene”, p. 175-197.

dobândirii proprietăților private. Golul rămas în urma plecărilor masive a vechilor locuitori a fost ocupat pe nesimțite de o populație venită mai ales din Moldova, Oltenia și Maramureș. Cert este că potențialul creator al societății multi- și interculturale a Timișoarei și Banatului a fost ignorat. Studiile sociologice ne arată că după 1989 Timișoara nu a mai avut resursele necesare să asimileze noii veniți, așa cum s-a întâmplat în perioada interbelică sau în deceniile de după al doilea război. Setul de valori profesat de media populației, acela ce dădea personalitate și confort social orașului și regiunii, s-a dizolvat sub presiunea mutațiilor demografice foarte rapide. Atracția exercitată de Timișoara în ultimele decenii se explică pe de-o parte prin aceea că aici s-a petrecut cel dintâi pas în răsturnarea dictaturii, pe de alta, prin aceea că fiecare locuitor al României a aflat că în acest oraș întotdeauna s-a trăit mai bine decât în restul țării. La fel de adevărat este că s-au făcut simțite și presiunile politice în vederea schimbării structurii sociale a Timișoarei.

Populația Timișoarei contemporane este diferită comparativ cu aceea ce a inițiat revoltele din decembrie 1989. Așezarea unor noi locuitori veniți din diverse regiuni ale țării și, deci, noua structură demografică nu a creat conflicte culturale majore, cu toate că administrațiile locale se confruntă cu destule comportamente agresive față de bunul public. Noii veniți sînt adesea neinițiați în privința istoriei, arhitecturii și a bunurilor comune ale orașului; nu manifestă curiozitate pentru referințele arhitecturale și istorice ale Timișoarei și Banatului, pentru diversitatea culturală moștenită de la locuitorii de altădată. Discontinuitățile comparativ cu deceniile precedente sînt identificabile în nerespectarea regulilor de coabitare, în limbajele agresive sau, mai rar, în sloganurile cu iz șovin. Competiția economico-financiară este aspră și adeseori lipsită de corectitudine. Ceea ce asigură încă un oarecare echilibru social este faptul că noile elite de proveniență din Banat (sau din localități ale Transilvaniei și Partium-ului, limitrofe Banatului) au o anumită pondere în viața orașului. De aici și iluzia unora că lucrurile nu s-au schimbat în sens major, că elementele de bază ale orașului supraviețuiesc și că doar centralismul este singurul vinovat de dezacordurile sociale, de ineficiența instituțiilor și dezordinea organizațională, de absența proiectelor vizând restaurarea și re-așezarea orașului pe harta Europei.

În pofida schimbărilor, resursele naturale, poziția geografică, conservarea cîtorva semne vii ale multi- și interculturalității și ale multiconfesionalității Banatului Timișoarei supraviețuiesc și sunt esențiale. Numeroasele inițiative private, investițiile germane, franceze, austriece, maghiare, spaniole și preferința unor grupuri semnificative de italieni de a fi prezente în viața industrial-comercială a orașului și a zonei demonstrează că dialogul pe tema descentralizării administrației și a integrării europene a rămas unul fundamental. Pentru ca Timișoara să devină un posibil model al României și al regiunilor din Europa de Est-Centrală, politicile ei trebuie să evite orice formă radicală de discurs sau de

comportament. Geneza unei alternative de gândire în Banatul secolului al XXI-lea depinde de noile produse culturale, de dezbaterile de idei, respectiv de cooperarea bazată pe cunoaștere. Șansa Timișoarei de a juca rolul administrativ și cultural complementar atribuțiilor Bucureștiului ori Szeged-ului și Novi-Sad-ului este legată de formularea unui ideal politic în care să se regăsească diferitele segmente ale societății și elitele profesionale. Altfel, Timișoara și Banatul nu vor mai putea profita de moștenirile fecunde, de codurile culturale multiple ale secolelor precedente așa cum o făcuseră ultima oară cu ocazia revoltei civico-politice din 1989¹⁶.

În loc de concluzii

Comunitatea europeană are nevoie astăzi nu doar de convenții culturale¹⁷, ci și de o disponibilitate pentru înțelegerea istoriilor sale regionale. Are nevoie de o cunoaștere a patrimoniilor sale regionale și euroregionale. E vorba de identificarea valorilor similare ale europenilor și nu de diferențele economice sau sociale. O asemenea cuprindere a lucrurilor poate asigura „strategia destinului comun”. Un model istoric ca acela din Banatul Timișoarei oferă avantajul de a include realitățile multi- și interculturale ale continentului. Reînvățarea istoriei unei euroregiuni cum este aceea a Banatului Timișoarei își are rosturi mai adânci decât simpla cunoaștere a faptelor: înlocuirea modului partizan de gândire cu unul liberal, deschis; însușirea unui mod de viață în acord cu acele tradiții care au fost construite pe bază de diversitate și toleranță. Cunoașterea istoriei relațiilor cotidiene dintre indivizi și dintre diversele comunități lingvistice, precum și rolul major pe care comunicarea transnațională a zilelor noastre o are, poate reprezenta o referință pe harta viitoarelor proiecte europene.

În contextul modernizării societății, evaluarea interferențelor social-culturale și politice care au avut loc de-a lungul secolelor al XVIII-lea – al XX-lea va contribui la modelarea reflexelor populației. Trecutul Banatului Timișoarei poate inspira modele educaționale mai suple care privesc mediul familial, școlile sau universitățile. Populația contemporană a regiunii nu este decât parțial moștenitoarea patrimoniului istoric și arhitectural, motiv pentru care recuperarea trecutului și înțelegerea prezentului dintr-o perspectivă multi- și interculturală devine o condiție *sine qua non* pentru proiectele de viitor. Istoria Banatului Timișoarei este una în care se regăsesc exemplele utile unei formații intelectuale

¹⁶ Vezi și Victor Neumann, „Timișoara în memoria colectivă contemporană. Perspective fragmentare”, publicat în volumul *Revoluția Română din Decembrie 1989. Istorie și Memorie*, coordonator Bogdan Murgescu, Editura Polirom, Iași, 2007, p. 21-44.

¹⁷ Vezi Carolina Brossat, „Kulturpolitischer kompetenzkonflikt Europarat und Europäische Union”, în revista *Dokumente, Zeitschrift für den deutsch-französischen Dialog*, nr. 4/1995, p. 306-313.

echilibrate. Experimentele habsburgice și echilibrele demografice locale și regionale din Europa Centrală s-au datorat politicii mercantiliste a Vienei din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Banatul a fost regiunea în care aceste politici au fost foarte bine însușite de întreaga populație¹⁸. Cunoașterea unor astfel de istorii euroregionale în context continental arată că este posibilă depășirea crizelor de conștiință și a crizelor identitare din fostele state comuniste. Banatul Timișoarei este un spațiu care merită să fie cunoscut și ale cărui trăsături moderne au fost formate sub influența luminilor și a reformelor austriece de secol al XVIII-lea se cuvin a fi reinventate și valorificate în beneficiul Europei contemporane. Faptul că Timișoara a fost desemnată Capitală Europeană a Culturii pentru anul 2021 demonstrează că orașul are un potențial uman enorm, că locuitorii săi și ai regiunii limitrofe au de gând să se mobilizeze, reinventându-se în temeiul modelelor moștenite și în care s-au interferat culturile locală, regională și europeană.

¹⁸ Vezi Virgil Nemoianu, „Cazul etosului central-european”, în *Europa centrală. Nevroze. Dileme. Utopii*, Antologie de Adriana Babeți și Cornel Ungureanu, Editura Polirom, Iași, 1997, p. 168-194; Victor Neumann, *Istoria evreilor din Banat. O mărturie a multi-și interculturalității Europei Central-Orientale*, Editura Atlas, București, 1999, p. 97-131.

